

методичне та інформаційне забезпечення діяльності управління. Зараз ця робота проводиться у відділах прокуратури, на котрих вона покладена наказами про розподіл обов'язків між працівниками відділу. Вважаємо, що відсутність єдиної організаційної основи є однією з причин невисокого рівня ефективності у роботі прокурорів-методистів.

Група прокурорів-методистів має бути підпорядкована безпосередньо начальнику управління, що, з одного боку, підвищить її статус, а з другого — є важливою умовою її ефективної роботи по виконанню вимог наказу Генерального прокурора України про необхідність вивчення статистичних та інших даних про стан слідства і прокурорського нагляду, узагальнення причин низької якості, тяганини, порушень конституційних прав та ін. використання відповідних заходів щодо їх усунення і притягнення винних посадових осіб до відповідальності¹.

Розглядуваний підрозділ обласної прокуратури називається слідчим управлінням. Зараз ця назва не відповідає характеру роботи, що виконується ним. Уявляється, що даний підрозділ має називатися управлінням по нагляду за додержанням законів при проведенні досудового слідства, дізнання та ОРД.

Надійшла до редколегії 30.09.97

Трибуна докторанта

А. СТЕПАНЮК, доц. НЮА України

Виконання покарання як субстанція діяльності органів та установ виконання покарань

Сутність процесу виконання покарання можна з'ясувати, відштовхуючись від характеристики змісту виконання покарань конкретних видів, а можна і проникаючи власне в саму сутність виконання покарання (від менш глибокої до все більш глибокої). При цьому слід виходити з того, що саме кара є основою виконання покарань, зумовлює внутрішню єдність усіх форм процесу виконання покарань. Тільки кара проявляється як субстанція в діяльності органів та установ виконання покарань.

¹ Див.: П. 4 Наказу Генерального прокурора України від 18 жовтня 1996 р. «Про організацію роботи слідчого апарату органів прокуратури і прокурорського нагляду за додержанням законів органами попереднього слідства і дізнання».

Щоб уточнити це судження, потрібно наголосити на тому, що виконання покарання — це субстанція діяльності органів та установ виконання покарань, тобто це та особлива реальність, яка складає першооснову, підгрунття діяльності органів та установ виконання покарань, виступає як відносно стійке, головне у змісті виконання покарань і знаходить свій вираз у категорії сутності. Виконання покарання як субстанція (тому що реалізація кари і є сутністю ексекутивної діяльності) виступає вузловим пунктом внутрішнього зв'язку основних моментів, сторін діяльності органів та установ виконання покарань. Виконання покарання у змісті виконання окремих видів покарань проявляється як притаманне їм загальне, як їх універсальна характеристика.

Виконання покарання (реалізація кари) є істотним, тобто важливим, визначальним, закономірним, необхідним в діяльності органів та установ виконання покарань. Розуміння виконання покарання як субстанції дозволяє збагнути сутність виконання покарань, відображаючи рух пізнання від усвідомлення притаманного реалізації кари до з'ясування належного в ексекутивній діяльності. Отже, рух до пізнання сутності діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань починається з того, щоб виявити субстанцію, першооснову, визначальне, те, що є головним поміж структурних елементів ексекутивної діяльності органів та установ виконання покарань, те, що визначає формування, функціонування, спрямованість, розвиток усіх інших видів діяльності органів та установ виконання покарань. Розуміння виконання покарання як першорушія, внутрішньо притаманного усім формам діяльності з виконання покарань, дає змогу крок за кроком відтворити в теоретичному пізнанні існуючий взаємозв'язок з іншими напрямками діяльності органів та установ виконання покарань, визначити місце, роль, призначення та важливість кожного з них.

Таким чином, сутність виконання покарання слід розуміти як прояв головного, основного, визначального при виконанні усіх покарань, як таке, що зумовлене глибинними, необхідними внутрішніми зв'язками та тенденціями розвитку кримінальної відповідальності в стадії виконання покарання. Субстанція пізнається незалежно від форм виконання покарань на рівні теоретичного мислення наукою кримінально-виконавчого права.

В теорії покарання, поняттях кримінально-виконавчого права категорія «виконання покарання» має бути відображена однобічно, в її дійсному вигляді, який був би звільнений від різних домішок, привнесених виправно-трудовим правом та виправно-трудовою педагогікою. В цьому разі пізнання

виконання покарань, яке звільнене від найрізноманітніших нашарувань, здійснюватиметься логічним шляхом.

Уявляється, що основне завдання науки кримінально-виконавчого права мусить полягати в необхідності досягнути сутність виконання покарань. Однак його розв'язання неможливе без врахування та аналізу різноманітних форм прояву ексекутивної діяльності як виконання покарань різних видів. Разом з тим в кожному конкретному випадку наука кримінально-виконавчого права повинна на рівні теоретичного мислення виявити загальну для усіх форм виконання покарань основу. Тобто різні форми, як вираз сутності, змісту виконання конкретних покарань не можуть бути правильно усвідомлені без того, щоб не виділити їх субстанцію, без проникнення в їх «підгрунття», сутність.

Виконання покарання як вихідне поняття, субстанція, що знаходиться в підвалинах діяльності органів та установ виконання покарань і відображає її сутність, становить теоретичну конкретність цієї діяльності. Виконання покарання являє собою ту клітину, яка знаходиться в основі побудови кримінально-виконавчої системи і діяльності органів та установ виконання покарань як її підсистеми. Виконання покарання є поняттям, яке несе в собі емпіричну навантаженість, і якщо його розкрити, то це в подальшому, дозволить створити умови для пізнання змісту діяльності з виконання покарань. Маючи властивість бути визначеним, відображаючи єдине ціле — систему діяльності органів та установ виконання покарань, власне виконання покарання як субстанція окреслює параметри сутності діяльності з виконання покарань, набуває власних ознак кримінально-виконавчої системи, які спричинені її субстанціональною характеристикою. Відповідаючи правилу прегнантності¹, поняття «виконання покарання» дозволяє зі змістовною лаконічністю, проникливістю відобразити першооснову діяльності органів та установ виконання покарань як її провідний принцип, як першопричину існування кримінально-виконавчої системи.

Діяльність з виконання покарань як підсистема кримінально-виконавчої системи, так само як і будь-яка система, має свою якісну специфіку, тільки їй притаманну своєрідність, для закріплення якої й необхідно використовувати поняття виконання покарання, що відіграє роль субстанції, того, що лежить в основі діяльності органів та установ виконання покарань, відображаючи її самототожність, інваріант-

¹ Прегнантною називають таку структуру (що втілює сукупність стійких зв'язків об'єкта, які забезпечують його цілісність), завдяки якій сутність певного даного уособлюється в очищеній, найбільш необхідній формі (див.: Философский энциклопедический словарь. М., 1997. С. 359).

ність, симетрію, тобто якість незмінюваності незалежно від форм виконання тих чи інших покарань, від змісту виконання покарань.

Закріплення виконання покарання як субстанціонального ядра діяльності органів та установ виконання покарань, мусить означати фіксування тієї межі, далі якої пізнання в рамках кримінально-виконавчого права не йде. Зафіксувавши діяльність з виконання покарань як першооснову діяльності установ виконання покарань, в подальшому дослідженні можна здійснити низку конкретизацій видів цієї діяльності, які в своїй єдності дозволяють збагнути діяльність органів та установ виконання покарань в кінцевому рахунку досить повно та всебічно.

В онтологічному плані залучення поняття субстанції є засобом виділення системи як такої¹, тобто з допомогою поняття виконання покарання можна визначити внутрішні властивості, які дають можливість вирізнити якості діяльності органів та установ виконання покарань з реалізації притаманних тому чи іншому заходу державного примусу правообмежень. Виконання покарання, що відображає сутність відповідної діяльності, є прийомом, способом визначення сукупності специфічних особливостей діяльності з реалізації кари, який дозволяє відрізнити її від інших напрямків діяльності органів та установ виконання покарань, виступає засобом встановлення зовнішніх кордонів діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань як системи.

У гносеологічному аспекті поняття субстанції, так би мовити, окреслює межі розгляду дійсності даною науковою дисципліною². Таким чином, поняття «виконання покарання» встановлює контури предмету кримінально-виконавчого права, підкреслюючи необхідність саме правового дослідження діяльності органів та установ виконання покарань як правоохоронних органів, що реалізують правообмеження, притаманні покаранням. Завдяки залученню як субстанції поняття «виконання покарання» в кримінально-виконавчому праві, на відміну від виправно-трудоного права, стає можливим розглянути діяльність адміністрації органів та установ виконання покарань з інших позицій, під іншим кутом зору, побачити, що зовні подібні, а за своєю сутністю якісно відмінні процеси виконання — відбудовування покарання в різних кримінально-виконавчих системах виступають в своїй якісній різноманітності.

¹ Див.: *Фофанов В. П.* Социальная деятельность как система. Новосибирск, 1981. С. 34.

² Див.: Там же. С. 34.

Реалізація притаманних покаранню правообмежень постає атрибутом, тобто необхідною, такою, що виходить з сутності, а отже, невід'ємною якістю діяльності органів та установ виконання покарань, без якої вони не мають своєї визначеності. Поняття «виконання покарання» відображає субстанцію, те, що лежить в основі діяльності органів та установ виконання покарань, а застосування таких понять, як «здійснення кари», «реалізація правообмежень, притаманних покаранню», у свою чергу, виражає незмінну сутність цієї субстанції, дозволяє більш рельєфно, виразно відобразити її якісні особливості, що надають визначеності власне діяльності з виконання покарань.

Виділення поняття «виконання покарання» («діяльність з виконання покарання», «екзекутивна діяльність») як субстанції діяльності органів та установ виконання покарань щільно пов'язане з вирішенням завдання формування теоретичної конструкції кримінально-виконавчого права, з'ясування сутності діяльності органів та установ виконання покарань та характеристики змісту виконання окремих видів покарань. Якщо перефразувати відомий вислів, то в даному випадку можна сказати, що категорія «виконання покарання» в теорії кримінально-виконавчого права є тією основною ланкою, що адекватно відображає діяльність органів та установ виконання покарань, розкривши яку можна здобути з глибин пізнання та увести в науковий обіг усю сукупність уявлень, ідей, понять, концепцій, які разом і складатимуть теорію кримінально-виконавчого права.

Поняття «виконання покарання» дозволяє відобразити та пізнати сутність ексекутивної діяльності органів та установ виконання покарань, процесів виконання-відбування покарань. Зміст же «виконання покарання» можна пізнати через вживання при цьому таких термінів, як «реалізація кари» чи «реалізація правообмежень, притаманних покаранню».

Методологічне значення поняття «виконання покарання» полягає в тому, що воно визначає своєрідність теоретичної побудови кримінально-виконавчого права. Разом з тим для побудови теорії кримінально-виконавчого права необхідний не тільки постулат про діяльність з виконання покарань як точка відліку, як вихідна позиція, синтезуючий принцип науки, а й залучення сукупності абстрактних образів — уявлень, ідей, понять, концепцій, що розкривають, конкретизують центральне поняття «виконання покарання» і обслуговують ексекутивну діяльність органів та установ виконання покарань. Це зумовлено тим, що від вибору системи абстрактних об'єктів багато в чому, залежить сама теоретична модель: абстрактні об'єкти детермінують її. В моделі, яка побудована

за їх допомогою, знаходить свій вираз сутність відображуваної галузі дійсності¹.

Категорія «виконання покарання» в кримінально-виконавчому праві постає теоретичним визначенням виразно субстанціонального, яке співпадає з діяльністю органів та установ виконання покарань і відображає сутність цієї діяльності, незмінну властивість, параметр усіх процесів виконання покарань незалежно від їх форм.

У виправно-трудовому праві дослідження діяльності виправно-трудових установ, як правило, розпочинали зі сприйняття зовнішніх сторін цієї діяльності, з опису виправно-трудового впливу, тобто основу діяльності ВТУ дослідники бачили у вирішенні основного згідно з ч. 5 ст. 49 ВТК України завдання ВТУ — виправлення та перевиховання засуджених, тобто серед зовнішніх стосовно реалізації кари властивостей, зв'язків та відносин, що знаходяться на поверхні такого явища, як виконання покарань, пов'язаних з застосуванням заходів виправно-трудового впливу.

До речі, віддавши данину притаманному праву консерватизму, розробники КВК РФ знову закріпили в ч. 5 ст. 103 положення про те, що виправлення засуджених є основним завданням виправних установ. На наш погляд, такий підхід необхідно розглядати не більш як формальну підставу для того, щоб суб'єкт пізнання як засади діяльності органів та установ виконання покарання сприймав не виконання покарання, а натомість стосовно нього таких, що знаходяться на поверхні явищ, тобто зовнішніх, необов'язкових, випадкових для сутності виконання покарань властивостей, процесів, зв'язків, які піддаються пізнанню в формах живого споглядання. Уявляється, що вказівка на те, що основним завданням виправних установ є виправлення засуджених, не дозволяє пізнати сутність виконання покарання. Це формальна підстава для дослідження соціально-педагогічної діяльності, що не має скільки-небудь значної пізнавальної цінності для теорії кримінально-виконавчого права, тому що вона нічого не додає до змісту виконання покарань окремих видів, залишаючи суб'єкта пізнання в межах не сутності, а явища, не дозволяючи проникнути в сутність виконання покарання (а також фіксувати одиничне в загальному), в сутність необхідного, закономірного, кількісних та якісних характеристик виконання покарання. Таким чином, зафіксувавши увагу не на сутності виконання покарання, а на вип-

¹ Див.: *Ворожцов В. П., Москаленко А. Т., Шубина М. П.* Гносеологическая природа и методологическая функция научной теории. Новосибирск, 1990. С. 193.

равленні, тобто на явищі, на зовнішньому стосовно виконання покарання, реалізації кари, законодавець обмежує тим самим здатність осмислити існуючий необхідний зв'язок між виконанням покарання як одиничним і діяльністю органів та установ виконання покарань як загальним, залишивши обабіч якісні та кількісні характеристики реалізації кари.

Відсутність же адекватного відображення дійсності у виправно-трудовому праві, коли за вихідні, ключові поняття приймалися «виправлення та перевиховання», «виправно-трудоий вплив», призвела до неповноти визначення кримінально-виконавчої системи, коли за її межами опинилися не тільки виконання покарань, не пов'язаних із заходами виправно-трудоого впливу, а й виправні роботи без позбавлення волі та направлення у дисциплінарний батальйон. Підтвердження цьому можна знайти в преамбулі Закону РФ від 21 липня 1993 р. «Про установи та органи, що виконують кримінальні покарання у вигляді позбавлення волі», де сказано, що єдину кримінально-виконавчу систему складає діяльність установ та органів, що виконують покарання в вигляді позбавлення волі. Внаслідок такого підходу виконання усіх інших покарань, які зараз розглядаються як фрагменти об'єктивно існуючого й теоретично репродуктованого єдиного цілого, системи, якою постає діяльність з виконання покарань, у підсумку залишилися понятійно не визначеними, теоретично не розпізнаними саме такі утворення, які безсумнівно відносяться до даної системи.

З другого боку, у виправно-трудовому праві припустилися й іншої типової помилки, яка теж пов'язана з неадекватним визначенням субстанцій, коли до системи діяльності виправно-трудоого установ були віднесені об'єкти, які не мають властивих для даної системи специфічних якостей, а отже, не можуть бути віднесені до діяльності з виконання покарань. Ось чому, наприклад, проблеми соціальної адаптації не можуть входити в предмет кримінально-виконавчого права. Із врахуванням наведеного цілком зрозумілою є позиція В. Уткіна, який вважає, що до предмету кримінально-виконавчого права примикають відносини, пов'язані з поступенітенціарною адаптацією (ресоціалізацією) осіб, які звільнені від покарання. Такі відносини, якщо бути точним, не є кримінально-виконавчими і являють собою предмет соціального законодавства, яке тільки формується¹. Слід сказати, що цю точку зору поділяє також О. Зубков, який визнає, що норми про надання допомоги особам, які звільняються, головним чином відносяться до законодавства про соціальну профілактичну та

¹ Див.: Уткін В. А. Курс лекцій по уголовно-исполнительному праву. Общ. часть. Томск, 1995. С. 12.

реабілітацію осіб, які втратили соціально-корисні зв'язки з суспільством¹.

Повертаючись до з'ясування сутності виконання покарань, необхідно ще раз підкреслити, що субстанція діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань відноситься до галузі внутрішнього, закономірного, необхідного, постає глибинним моментом сутності виконання покарання. Проникнення в сутність виконання покарання вимагає переходу від зовнішнього до внутрішнього, від опису того, що лежить на поверхні, до з'ясування внутрішніх взаємодій елементів даної системи через якісні та кількісні характеристики, через структурно-функціональний аналіз діяльності з виконання покарань. З'ясування того, що є субстанцією діяльності органів та установ виконання покарань, істотним чином змінює уявлення про засади цієї діяльності, яка в такому випадку вже розглядається як реальна підстава існування та функціонування кримінально-виконавчої системи.

Отже, характеризуючи сутність діяльності з виконання покарань, необхідно відобразити її за допомогою категорії субстанції, а також близьких до категорії сутності, але не тождісних з нею категорій: єдине в багатоманітності форм виконання покарань, загальне в одиничному, усталене у змінному, внутрішнє, закономірне, необхідне. Конкретні різновиди процесів виконання покарання зберігають притаманну діяльності з виконання покарань як субстанції незмінюваність, властиву кримінально-виконавчій системі специфічність. Виконання ж тих чи інших покарань являє собою модифікацію єдиного цілого, а саме: системи діяльності з виконання покарань.

Сутність виконання покарань виявляється при виконанні покарань різних видів. Проте, при виконанні одних покарань субстанція визначається з першого погляду, так би мовити, знаходиться на поверхні, а в інших сутність виконання покарання неочевидна, «завуальована». Зумовлено це тим, що при виконанні покарань різних видів можливе різне співвідношення процесів виконання-відбування покарання: а) процес відбування покарання знаходиться неначе «усередині» процесу виконання покарання, є його складовою частиною (наприклад, при виконанні позбавлення волі); б) відбування покарання ніби то незалежне від виконання, і тоді між ними існують стосунки взаємодії (наприклад, при виконанні покарання в вигляді позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю); в) відбування покарання утворює

¹ Коментарій к Уголовно-исполнительному кодексу Российской Федерации/Отв. ред. А. И. Зубков. М., 1997. С. 6—7.

механізм, процес, з якого власне й складається здійснення виконання покарання (наприклад, при виконанні виправних робіт, при добровільній сплаті штрафу).

Проявляючись у своїй конкретності, виконання покарання того чи іншого виду зі властивою якісною та кількісною його визначеністю вже постає виразом змісту покарання, який додає до сутності виконання покарання нові моменти, риси, зумовлені не тільки субстанцією діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань, а й процесом відбування покарання, тобто не тільки внутрішніми, а й відносно зовнішніми її зв'язками, умовами, в яких здійснюється діяльність адміністрації органів та установ виконання покарань.

Надійшла до редколегії 19.01.98

НА ПОЧАТКУ ТВОРЧОГО ШЛЯХУ

О. ТКАЧЕНКО (НЮА України)

ПРО ПОНЯТТЯ КУРОРТНО-ОЗДОРОВЧИХ ТА РЕКРЕАЦІЙНИХ ЗОН В ЕКОЛОГІЧНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Еколого-економічна ситуація, що склалася в Україні, значно загострила проблему раціонального використання і відтворення природних ресурсів, стабілізації екологічної системи, що викликало погіршення якості довкілля на територіях унікальних лікувально-рекреаційних ландшафтів, курортних зон, курортно-оздоровчих об'єктів. Між тим ці території виступають необхідною основою не тільки для збереження еталону першоствореної природи, а й для розвитку лікувально-оздоровчої та рекреаційної діяльності будь-якої держави, в тому числі й України (курортно-санаторне лікування, екологічний туризм, розташування спортивно-оздоровчих баз відпочинку та ін.)¹.

Така діяльність прямо залежить від стану використання, відтворення і охорони природних ресурсів тієї місцевості, на якій розташовані лікувально-рекреаційні ландшафти, курортні та оздоровчі зони. Їх збереження і ефективне використання може бути забезпечено лише при детальному правовому урегулюванні комплексу питань, що стосуються правового режиму відповідних територій.

¹ Див.: Здоровье и окружающая среда/Под ред. Д. Ленихина, У. Флетчера. М., 1979. С. 14; Немоляева М. Е., Ходарков Л. Ф. Международный туризм: вчера, сегодня, завтра. М., 1985. С. 37; Развитие туризма в Украине. Проблемы и перспективы. К., 1995. С. 62 та ін.